

1. Историјска перспектива. О узроку за настајање Српског језика најбоље говори сам Вук у првој реченици Предговора Рјечника: „Већ има близу иљада година како Србљи имају своја слова и писмо, а до данас још ни у каквој књижи немају правога свог језика!” Неколико страница даље, Вук каже и ово: „Ја сам из љубави к српскоме језику и из жеље да би му се што брже помогло, прије неколике године написао и издао на свијет Писменицу српскога језика [...] Из који сам узрока издао ову прву Српску граматику, из овије исти сво издајем и овај први Српски рјечник”. 1.1. Значај Рјечника и потреба за њим почетком XIX века. Срби су имали речнике и граматике и пре Вукових приручника, али у Рјечнику из 1818. године спроведена је Вукова језичка и правописна реформа, у чијој је суштини постављање народног језика у основицу књижевног језика. У овом делу дате су основе савременог српског књижевног језика и у коме је његов највећи значај. Према речима академика Павла Ивића „Вукова језичка револуција била је та која је српским масама скретила пут до писмености (у сваком смислу те речи). Ту се налази тежиште Вуковог дела демократизације наше културе”. П. Ивић сматра „да се не може навести ниједно друго дело у историји српске културе које би одиграло већу улогу као прекретница, као полагање темеља”. Народна књижевност, чији језик је Вуковим залагањем постао књижевни, остала би на периферији научних истраживања да је књижевни српски језик остао славеносрпски. Вук Караџић у Предговору Рјечника описује српску језичку ситуацију у време објављивања ове књиге и каже „ако се наш списатељ родио у вароши, он већ није ни чуо правога и чистога српског језика; ако ли се родио у селу, он је у ђетињству дошао у варош и онђе за 10–15 година учећи науку на туђим језицима, морао заборавити и мислити српски [...] По највише наши књижевници и веће госпде српске по Маџарској кажу да је славенски језик [славеносрпски, Р.Д.] прави српски језик, а овај што њим говори народ (и они) да је само свињарски и говедарски језик и да је покварен од праога”. Вук се у Рјечнику послужио Аделунговим начелом Пиши као што говориш, тј. засновао је у Рјечнику фонолошки правопис, што је било револуционарно. По први пут је употребио своју азбуку и слова љ, њ, ђ, љ, ј, љ, ј. 1.2. Израда Рјечника. Вук је почео да скупља речи за Рјечник још 1813. године у Брзој Паланци, слушајући суђења сељацима и записујући речи које они користе. Године 1815, на наговор Јернеја Копитара, словеначког слависте који је живео и радио у Бечу, Вук је добио јак импулс да се посвети писању речника. Рад на Рјечнику Вук је започео у Бечу, али је ускоро наставио тај посао у сремском манастиру Шиншатовац, где му је домаћин био Лукијан Мушички, архимандрит и песник. Замолно је Копитар да му у Шиншатовац пошаље старије речнике – Студејев, Јамбрешинев, Делабелини, Белостенчев, као и Речник Руске академије. Из тих речника преузимао је оне речи које је чуо у српском народу. Замисао да речник не буде само лексикографско већ и етнографско и фолклорно дело припадала је Јернеју Копитару. Предлагао је Вуку да његов речник по свему личи на један речник новогрчког језика који се 1815. године израђивао у Цариграду и који је биловао етнографским подацима. Због тога је и Вук, ради бољег разумевања неких речи, уносио и народне пословице, заговетке, песме, описивао обичаје и веровања. Године 1816. Вук се враћа у Беч са прикупљеним речничким материјалом, а затим, заједно са Копитаром, наставља рад на речнику. Стају се сваке вечери у кући Константина Емануела Ђике. У писму Лукијану Мушичком Вук каже: „Од 6 сати до 8 прегледамо Српски рјечник и додајемо му шта треба. Пред нама стоје два астаалекст kataloga (или стола, астал сам од вас у Срему научно) и на њима велики Аделунг у четири тома и Шелер у пет томова латинских и два немачка”. Вук је читао Копитару речи и објашњавао му њихово значење, а Копитар их је преводио на немачки и латински језик. Првобитна идеја била је да се речи превде на немачки и италијански језик, али се од ње одустало. Када је Српски рјечник био завршен, требало је много времена да се објави. Иако је Вук окупио доста преумераната, то није било довољно за штампање. Осим тога, проблем је представљао и његов револуционисани правопис за који је било немогуће пронаћи штампарију у Бечу. После многобројних недаћа, Српски рјечник објављен је 1818. године у Бечу. 1.3. Пријем Рјечника. Према оцени академика Павла Ивића, „три су ствари у Рјечнику могле изазвати озбиљно негодовање присталица правца којим се у српској књижевности до тада ишло. То су: народни језик очишћен од црквенословенских елемената, револуционисани правопис и јекаско начређе. Међутим, када се Рјечник појавио, нису ово били поводи за најачу вичу. Највише пажње и готово једнодушно згражање у српском друштву привукле су две поједности од рефререзредног значаја: латинична јота у Вуковој ћирилици и многобројни немални изрази”. 4. Друго издање Рјечника (1852). Вук је објавио и друго издање Рјечника. Било је то 1852. године. Многи сматрају да то није само ново издање Рјечника, већ нова књига. Док се Рјечник из 1818. године заснива на тришћком говору, Рјечник из 1852. године заснива се и на другим дијалектима српског језика, чиме и књижевни српски језик добија надијалекатски карактер. Увећан је и број обрађених речи. У првом издању има 26.270 речи, а у другом око 47.500 речи. Даље, у периоду између 1818. и 1852. Вук је путовао по земљама где живе Срби: Војводини, Угарској, Србији, Славонији, Хрватској, Боки, Црној Гори. За лексикографију нарочито је значајно његово велико путовање 1834–1835. по Приморју. У Предговору другом издању Рјечника Вук пише „Ја сам оне ријечи што су наштампане прије доносио амо у глави, пак сам их после пишао како сам их се могао опомињати; ове пак што се сад додају купно сам онда по различнијем крајевима народа нашега, и овога посла ради путовао сам којекуда, као н.п. у Хрватску, Далмацију, Дубровник, Боку и Црну Гору”. На овом путовању Вук је добио прилику да проучи живи, говорни српски језик и да се изгради као лексикограф и скупљач народних умотворина. 2. Друго издање Рјечника избачена је општена лексика, која је изазвала много негодовања када се појавила у првом издању. Увећан је број турцизма са 2.500 на 3.500. И док је у првом издању Рјечника, управљајући се говором свог родног села Тришћа, Вук дословно елиминисао фонему х у народним речима (спирма, ора), спроводио тзв. најновије јотоване (ћерати, ћевојка), претварао ми у мџ (млоги), у ви (тавицца) или у мљ (сумља), у другом издању све је ово изменио под утицајем дубровачког говора и говора муслимана у босанским градовима. У изради другог издања Вуку је помагао знаменити српски лингвиста Ђуро Даничић. Даничић је редговао цео рукопис другог издања, укључујући и латински и немачки текст, а посредовао је и при увођењу четвороакцентске норме у Рјечник из 1852. Рад на Вуковом Рјечнику Даничићу је помогао да формира сопствену концепцију речника, реализовану у његова два остварења: Речнику из књижевних старина српских и Рјечнику Југословенске академије (слова: А–чобо). На речничкој платформи Расковник данас постоји и дигитализована верзија оба издања Вуковог Рјечника: <http://raskovnik.org/>. Речник је дигитализован у оквиру пројекта Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала Појмовник српске културе, чији је носилац Етнографски институт САНУ. 2. Грађа. Према анализи М. Поповића, међу 26.270 речи из Вуковог Рјечника, већину сачињавају речи из Вуковог родног краја, али има и преко двеста речи из Војводине, око шездесет речи из Србије (без Вуковог родног краја), педесетак из Босне и Херцеговине. Већина црквенословенских речи су рускословенског порекла (живоначални, блажени, изумишатијачи, двери, чест). Ове речи Вук је преузео из манастирских књига у Шиншатовцу, а неколико српкословенских преузео је непосредно из народа или од тропашких калуђера. Једна од великих замерки на рачун Вукове језичке реформе, па и његовог Рјечника била је да у народном језику нема довољно речи за апстрактне појмове. Међутим, руска лингвисткиња Галина Тјашко запажа да у Рјечнику из 1818. године има на стотине апстрактних речи: страх, јад, бол, туга, вера, зло, благо итд. Примећује, да су то углавном просте речи, а да међу изведеницама нема много оних са апстрактним значењем. Миодраг Поповић је пребројао око сто педесет апстрактних речи у Рјечнику, а међу њима има и простих и оних које су настале творбом речи: безумље, домислити, жалост, заборав, звичај, збор, знање, злочинство, истина, милост, мисао, неправда, опрез, памет, поштење, правда, радост итд. У

СРПСКА ЛЕКСИКОГРАФИЈА ОД ВУКА ДО ДАНАС СЕРБСКАЯ ЛЕКСИКОГРАФИЈА ОТ ВУКА ДО СОВРЕМЕННОСТИ

КАТАЛОГ ИЗЛОЖБЕ

КАТАЛОГ ВЫСТАВКИ

УРЕДНИЦИ:

РЕДАКТОРЫ:

**Милосав Тешић
Рајна Драгићевић
Ненад Ивановић**

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

САВЕЗ СЛАВИСТИЧКИХ ДРУШТАВА СРБИЈЕ

БЕОГРАД, 2018

Каталог издају

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ САВЕЗ СЛАВИСТИЧКИХ ДРУШТАВА СРБИЈЕ

Уредници Католага

Милосав Тешић
Рајна Драгићевић
Ненад Ивановић

Аутори Католага

Рајна Драгићевић
Ненад Ивановић
Виктор Савић
Ана Мацановић
Татјана Ружин Ивановић
Александар Милановић
Снежана Петровић
Весна Николић
Рада Стијовић
Владан Јовановић
Наташа Вуловић
Наташа Миланов
Милена Јакић
Ненад Крцић
Валентина Илић
Ђорђе Оташевић
Васа Павковић
Јелена Јанковић
Неђо Јошић
Ана Барбатесковић

Рецензенти Католага и изложбе

Предраг Пипер
Даринка Гортан Премк

Графички дизајн Католага

Небојша Боба Васиљевић

Преводиоци на руски језик

Ана Ведјајева / Анна Ведеяева
Александра Матрусова
Јелена Сагалович / Елена Сагалович
Олга Сарајкина / Ольга Сарайкина
Вукосава Ђапа Иветић

Лектори

Валентина Илић
Ненад Крцић
Весна Николић
Бојана Тодић

Порекло илустрација

Библиотека Катедре за српски језик
са јужнословенским језицима Филолошког
факултета УБ
Библиотека Института за српски језик САНУ
Илустрације скениране у Универзитетској
библиотеци „Светозар Марковић” Београд

Изложбу приређује

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
Галерија науке и технике

Аутори изложбе

Рајна Драгићевић
Ненад Ивановић

Дизајн и техничка реализација изложбе

Озарија Марковић Лашић
Небојша Боба Васиљевић

Сарадници на организацији изложбе

Бојана Божић-Хреља
Андреа Раичевић

ИЗЛОЖБА СЕ ПРИРЕЂУЈЕ
ПОВОДОМ XVI МЕЂУНАРОДНОГ
КОНГРЕСА СЛАВИСТА,
КОЈИ СЕ ОДРЖАВА У БЕОГРАДУ
ОД 20. ДО 27. АВГУСТА 2018.

Конгрес организује

Међународни комитет слависта
Бошко Сувајцић, председник Међународног
комитета слависта

Савез славистичких друштава Србије
Рајна Драгићевић, председник Савеза
славистичких друштава Србије

Суорганизатори Конгреса

Филолошки факултет УБ
Љиљана Марковић, декан Филолошког
факултета
Српска академија наука и уметности
Владимир Костић, председник САНУ

Организациони одбор Конгреса

Вељко Брборић, председник
Организационог одбора
Вукосава Ђапа Иветић, секретар
Организационог одбора
Љиљана Марковић
Бошко Сувајцић
Љиљана Бајић
Петар Буњак
Рајна Драгићевић
Александар Милановић
Александра Корда Петровић
Јасмина Митровић Марић

Технички секретари Организационог одбора Конгреса

Наташа Станковић Шошо
Мина Ђурић
Тања Ракић
Катарина Беговић
Бранко Вранеш
Никола Радосављевић
Стефан Милошевић
Лариса Малић
Снежана Кутрички

Реализацију изложбе помогли

Градски секретаријат за културу
града Београда
Министарство просвете,
науке и технолошког развоја
Савез славистичких друштава Србије

ПРЕДГОВОР	9
ПРЕДИСЛОВИЕ	9
РАЈНА ДРАГИЧЕВИЋ	
РАЈНА ДРАГИЧЕВИЧ	
Вук Стефановић Караџић, <i>Српски рјечник исцџолован њемачким и латинским ријечма</i> , Беч, 1818.	21
ВИКТОР САВИЋ	
ВИКТОР САВИЧ	
<i>Рјечник из књижевних сџарина српских</i> . Написао Ђ. Даничић. Дио први (а – к) – Дио трећи (р – љ). У Биограду, у Државној штампарији, 1863–1864.	35
АНА МАЦАНОВИЋ	
АНА МАЦАНОВИЧ	
<i>Рјечник хрватскога или српскога језика</i> Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti	51
НЕНАД ИВАНОВИЋ	
НЕНАД ИВАНОВИЧ	
<i>Речник српскохрватској књижевној и народној језика</i> Српске академије наука и уметности	65
НЕНАД ИВАНОВИЋ, НАТАША МИЛАНОВ	
Лексикографија српског књижевног језика – лексикографски програм у Матици српској	81
НЕНАД ИВАНОВИЧ, НАТАША МИЛАНОВ	
Лексикографија српског литературног језика – лексикографска програма Матице српској	81
НЕНАД ИВАНОВИЋ	
Описни речници савременог српског језика – ауторски приступ	97
НЕНАД ИВАНОВИЧ	
Дескриптивне словари савременог српског језика – ауторски приступ	97
ТАТЈАНА РУЖИН ИВАНОВИЋ	
Двојезични речници	113
ТАТЈАНА РУЖИН-ИВАНОВИЧ	
Двујезичне словари	113
АЛЕКСАНДАР МИЛАНОВИЋ	
Историјски речници	129
АЛЕКСАНДАР МИЛАНОВИЧ	
Историчке словари	129
СНЕЖАНА ПЕТРОВИЋ	
Етимолошки речници	141
СНЕЖАНА ПЕТРОВИЧ	
Етимолошке словари	141
ВЕСНА НИКОЛИЋ	
Деривациони речници	155
ВЕСНА НИКОЛИЧ	
Словообразоватељне словари	155
РАДА СТИЈОВИЋ	
Дијалекатски речници	169
РАДА СТИЈОВИЧ	
Диалектне словари	169
ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ	
Термиолошки речници	189
ВЛАДАН ЈОВАНОВИЧ	
Термиолошке словари	189
НАТАША ВУЛОВИЋ, НАТАША МИЛАНОВ	
Фразеолошки речници	203
НАТАША ВУЛОВИЧ, НАТАША МИЛАНОВ	
Фразеолошке словари	203

МИЛЕНА ЈАКИЋ Фреквенцијски речници	217
МИЛЕНА ЈАКИЧ Частотные словари	217
РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ Асоцијативни речници	233
РАЈНА ДРАГИЧЕВИЧ Ассоциативные словари	233
НЕНАД КРЦИЋ Синонимски речници	245
НЕНАД КРЦИЧ Словари синонимов	245
ВАЛЕНТИНА ИЛИЋ Правописни и граматички речници	259
ВАЛЕНТИНА ИЛИЧ Орфографические и грамматические словари	259
ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ Речници страних речи	275
ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЧ Словари иностранных слов	275
ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ Речници нових речи	293
ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЧ Словари неологизмов	293
ВАСА ПАВКОВИЋ Речници језика писаца	305
ВАСА ПАВКОВИЧ Словари языка писателей	305
ЈЕЛЕНА ЈАНКОВИЋ Митолошки и фолклорни речници	315
ЈЕЛЕНА ЈАНКОВИЧ Мифологические и фольклорные словари	315
НЕЂО ЈОШИЋ Ономастички речници	329
НЕЂО ЈОШИЧ Ономастические словари	329
НЕНАД КРЦИЋ Тематски речници	341
НЕНАД КРЦИЧ Тематические словари	341
ВЕСНА НИКОЛИЋ Речници жаргона и табуизиране лексике	355
ВЕСНА НИКОЛИЧ Словари жаргонной и табуированной лексики	355
АНА БАРБАТЕСКОВИЋ Електронски речници	369
АНА БАРБАТЕСКОВИЧ Электронные словари	369
СПИСАК РЕЧНИКА И ПУБЛИКАЦИЈА СА ЛЕКСИКОГРАФСКОМ ГРАЂОМ	387
СПИСОК СЛОВАРЕЙ И ПУБЛИКАЦИЙ С ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИМ МАТЕРИАЛОМ	387

Историска ерспектива. О узроку за настајање Српског рјечника најбоље говори сам Вук у првој реченици Предговора Рјечника: „Већ има близу иљада година како Србљи имају своја слова и писмо, а до данас још ни у каквој књизи немају праваго свог језика!“ Неколико страница даље, Вук каже и ово: „Ја сам из љубави к српскоме језику и из жеље да би му се што брже помогло, прије неколике године написао и издао на свијет Писменицу српскога језика [...] Из који сам узрока издао ону прву Српску грама-тику, из оније исти ево издајем и овај први Српски рјечник“.

1.1. Значај Рјечника и потреба за њим почетком XIX века. Срби су имали речнике и граматике и пре Вукових приручника, али у Рјечнику из 1818. године спроведена је Вукова језичка и правописна реформа, у чијој је суштини постављање народног језика у основу књижевног језика. У овом делу дате су основе савременог српског књижевног језика и у томе је његов највећи значај. Према речима академика Павла Ивића „Вукова језичка револуција била је та која је српским масама скратила пут до писмености (у сваком смислу те речи). Ту се налази тежиште Вуковог дела демократизације наше културе“. П. Ивић сматра „да се не може навести ниједно друго дело у историји српске културе које би одиграло већу улогу као прекретница, као полагање темеља“. Народна књижевност, чији језик је Вуковим залагањем постао књижевни, остала би на периферији научних истраживања да је књижевни српски језик остао славеносрпски. Вук Караџић у Предговору Рјечника описује српску језичку ситуацију у време објављивања ове књиге и каже „ако се наш списатељ родно у вароши, он већ није ни чуо праваго и чистога српског језика; ако ли се родно у селу, он је у ћетињство дошао у варош и онје за 10–15 година учећи науке на туђим језицима, морао заборавити и мислити српски [...] По највише наши књижевника и веће госпoде српске по Маџарској кажу да је славенски језик [славеносрпски, Р. Д.] прави српски језик, а овај што њим говори народ (и они) да је само свињарски и говедарски језик и да је покварен од првога“. Вук се у Рјечнику послужио Аделунговим начелом Пиши као што говориши, тј. засновао је у Рјечнику фонолошки правопис, што је било револуционарно. По први пут је употребно своју азбуку и слова љ, њ, ђ, њ, ј, љ, љ.2. Израда Рјечника. Вук је почео да скупља речи за Рјечник још 1813. године у Брзој Паланци, слушајући суђења селацима и записујући речи које они користе. Године 1815, на наговор Јернеја Копитара, словеначког слависте који је живео и радио у Бечу, Вук је добио јак импулс да се посвети писању речника. Рад на Рјечнику Вук је започео у Бечу, али је ускоро наставио тај посао у српском манастиру Шипатавац, где му је домаћин био Лукијан Мушићин, архимандрит и песник. Замолито је Копитара да му у Шипатавац пошаље старије речнике – Стулијев, Јамбрешинев, Делабелин, Белостенчев, као и Речник Руске академије. Из тих речника преузимао је оне речи које је чуо у српском народу.Замисао да речник не буде само лексикографско већ и етнографско и фолклорно дело припадала је Јернеју Копитару. Предлагао је Вуку да његов речник по свему личи на један речник новогрчког језика који се 1815. године израђивао у Цариграду и који је обиловао етнографским подацима. Због тога је и Вук, ради бољег разумевања неких речи, уносио и народне пословице, загонетке, песме, описивао обичаје и веровања.Године 1816. Вук се враћа у Беч са прикупљеним речничким материјалом, а затим, заједно са Копитаром, наставља рад на речнику. Састају се сваке вечери у кући Константина Емануела Ђике. У писму Лукијану Мушићком Вук каже: „Од 6 сати до 8 прегледамо Српски рјечник и долажемо му шта треба. Пред нама стоје два асталекст каталога (или стола, астал сам од вас у Срему научио) и на њима велики Аделунг у четири тома и Шелер у пет томова латинског значења, а Копитар их је преводио на немачки и латински језик. Првобитна идеја била је да се речи преведе на немачки и италијански језик, али се од ње одустало.Када је Српски рјечник био завршен, требало је много времена да се објави. Иако је Вук окупио доста преуниверзитета, то није било довољно за штампање. Осим тога, проблем је представљао и његов револуционисани правопис за који је било немогуће пронаћи штампарију у Бечу. После многобројних неуспеха, Српски рјечник објављен је 1818. године у Бечу, 1.3. Пријем Рјечника. Према опени академика Павла Ивића „...три су ствари у Рјечнику могле изазвати озбиљно негодовање присталица правца којим се у српској књижевности до тада ишло. То су: народни језик очистићен од црквенословенских елемената, револуционисани правопис и јеканско наређе. Међутим, када се Рјечник појавио, ипсу ово били поводи за највишу оцну. Највише пажње и готово једнодушно трагање у српском друштву привукле су две поједности од трећеразредног значаја: латинична јрша у Вуковој ћирици и многобројни нечисти изрази“.4. Друго издање Рјечника (1822). Вук је објавио и друго издање Рјечника. Било је то 1822. године. Многи сматрају да то није само ново издање Рјечника, већ нова књига. Док се Рјечник из 1818. године заснива на тршњином говору, Рјечник из 1822. године заснива се и на другим дијалектима српског језика, чиме и књижевни српски језик добија наддијалекатски карактер. Увећан је и број обрађених речи. У првом издању има 26.270 речи, а у другом око 47.500 речи. Даље, у периоду између 1818. и 1822. Вук је путовао по земљама где живе Срби: Војводини, Угарској, Србији, Славонији, Хрватској, Боку, Црној Гори. За лексикографију нарочито је значајно његово велико путовање 1834–1835. по Приморују. У Предговору другом издању Рјечника Вук пише „да сам оне рјечи што су наштампане прије дошло амо у главни, пак сам их послејте писао како сам их се могао опомињати; ове пак што се сад долажу кунуо сам одавно по различнијем крајевима народа нашега, и овога посла ради путовао сам којекула, као и н.п. у Хрватску, Далмацију, Дубровник, Боку и Црну Гору“. На овом путовању Вук је добио прилику да проучи живи, говори српски језик и да се изгради као лексикограф и скупљач народних умотворина.3 друго издања Рјечника избачена је опседна лексика, која је изазвала много негодовања када се појавила у првом издању. Увећан је број туризма са 2.500 на 3.500. И док је у првом издању Рјечника, управљајући се говором свог родног села Тршница, Вук дословно елиминисао фонему х у народним речима (сиром, ора), спроводио тзв. најновије јотовање (ћерати, ћевојак), прегварао ми у мљ (млоги), у ви (тавиница) или у мљ (сумља), у другом издању све је ово изменио под утицајем дубровачког говора и говора муслимана у босанским градовима. У изради другог издања Вуку је помагао знаменити српски лингвиста Ђуро Даничић. Даничић је редиговао цео рукопис другог издања, укључујући и латински и немачки текст, а посредовао је и при увођењу четворокласнатеке норме у Рјечник из 1822. Рад на Вуковом Рјечнику Даничићу је помогао да формира сопствену концепцију речника, реализовану у његова два остварења: Речнику из књижевних старина српских и Рјечнику Југославенске академије (слова: А–чoбo).На речничкој платформи Расковник данас постоји и дигитализована верзија оба издања Вуковог Рјечника: http://raskovnik.org/. Речник је дигитализован у оквиру пројекта Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала Појмовник српске културе, чији је носилац Етнографски институт САНУ. 2. Грађа. Према анализи М. Поповића, међу 26.270 речи из Вуковог Рјечника, већину сачињавају речи из Вуковог родног краја, али има и преко двеста речи из Војводине, око шездесет речи из Србије (без Вуковог

родног краја), бесесетак из Босне и Херцеговине. Већина црквенословенских речи су рускословенског порекла (живоначални, бла-жени, изумицајушчи, двери, чест). Ове речи Вук је преузео из манастирских књига у Шипатавцу, а неколико српскословенских преузео је непосредно из народа или од тропишких калуђера. Једна од великих замерки на рачун Вукове језичке реформе, па и његовог Рјечника била је да у народном језику нема довољно речи за апстрактне појмове. Међутим, руска лингвисткиња Галина Јванко запажа да у Рјечнику из 1818. године има на стотине апстрактних речи: страх, јад, бол, туга, вера, зло, благо итд. Примећује, међутим, да су то углавном просте речи, а да међу извдешцима нема много оних са апстрактним значењем. Миодраг Поповић је пребројао око стo педесет апстрактних речи у Рјечнику, а међу њима има и простих и оних које су настале творбом речн: безумље, домислити, жалост, заборав, завичај, збор, знање, злочинство, истина, милост, мисао, неправда, опрез, намет, поштење, правда, радост итд. У Рјечнику је богато приказана лексика из народног свакодневног живота, из фолклора, земљорадње и сточарства. Рјечник је оскудан у ефери географских назива, али богат личним именима. Меша Селимовић је запазио да највише синонима у Рјечнику имају речи за важне појаве и радње из свакодневног живота, као што су глаголи: рука, најести се, тући, ударити, јадан итд. М. Поповић наводи мноштво синонима за придев луд, велики број глагола који се одnose на Бес, четрдесет шест речи мотивисаних имени-цом Бог (Богоје, Богољуб, Богомоља, Богорачити, божи, божур, побожан итд.), исто толико деривата именне врсте (кретни, скретни, крокртеник, укретити, раскретити итд.). Вуков савременик Јован Стејић изнео је 1849. године неке речи којих нема у Вуковом Рјечнику: способност, строгост, благост, садашњост, пропност, раскошност, доказ, крут, позив, услов, повод, победа, невни, порочан, савестан, казнити, одобрити итд. Културолошки сегменти Рјечника. Као објашњења уз обраду неких речи, Вук је често описивао српске обичаје, веровања, али и народне умотворине. Стручњаци за књижевност уочили су да су у Рјечнику забележене све књижевне врсте народне књижевности: изреке (благослови, по-здрави, заклетве), клетве, загонетке, по-словице, тужбалице, молитве, беседе (здравље), лирске песме, епски фраг-менти, анегдоте, шаљиве приповетке, легенде, демонолошка предања, руга-лице итд. Вредност фолклорне грађе у Рјечнику први је осетио сам Вук, који је пред крај живота саставио дело Живот и обичаји народа српскога (обј. постхумно 1867). У то дело ушао је Вуков избор текстова о народном животу из Рјечника. Академик Мирo Вуксановић, свестан велике књижевноумет-ничке и културолошке вредности коју имају такви садржаји за српску књижевност и културу, објавио је 2012. године Српски рјечник или азбуџни роман. Ово дело састоји се од оних Вукових одредница уз које је он написао неку народну умотворину, анегдоту или причу. А. Тојковић, музиколо, запажа да се на основу података из Рјечника могу груписати инструменти по данашњој научној подели на удараџе, дувачке и жичане и да се тиме може показати да је Вук забележио све главне музичке инструменте који су се у то доба употребљавали у срп-ским крајевима. М.

Неџо Јошић
Недждо Йошич
Институт за српски језик САНУ

Ономастички речници

Ономастическије словари

1. *Одређење ономастичких речника.* Ономастички речници српског језика представљају специјализоване речнике који презентују неки део српског ономастикона: топонимију одређене области или краја, презимена, имена. Бавећи се лексичком грађом с периферије лексичког система, они имају за циљ да на систематизован лексикографски начин тематски прикажу одређену ономастичку област. Као веома особена (у историјском, етнолошком, културолошком погледу), ономастичка грађа се тако на својеврстан начин утква у лексички систем српског језика и чини интегрални део његовог општег лексичког фонда.

2. *Од дародавница до именика – развојни њији ономастичких речника.* Ономастички речници су новија лексикографска творевина у пуном и правом смислу те речи. Међутим, уређени пописи ономастичкога материјала, нешто налик на ономастичке речнике, временски се везују за средњи век и средњовековну српску државу. Тако је у рукопису познатом под називом *Дечанске хрисовуље* из 1330. године забележено око 6.000 имена (*Аладин, Аган, Алџоман, Андроник, Андрош, Бабунац, Бајреши*) и презимена особа којима је краљ Стефан Урош Дечански дао да живе на дарованој земљи. Ова дародавница се данас сматра првим важнијим великим извором за

1. *Определение ономастических словарей.* Ономастические словари сербского языка – это специализированные словари, которые представляют различные части сербского ономастикона: топонимию определенной области или местности, фамилии, имена. Эти словари занимаются лексическим материалом, находящимся на периферии лексической системы, и цель их состоит в том, чтобы систематизированно, лексикографическим способом, тематически представить определенную ономастическую область. Ономастический материал очень специфический (с точки зрения истории, этнологии, культурологии), и как таковой, он своеобразным способом вплетается в ткань лексической системы сербского языка и является интегральной частью его общего лексического фонда.

2. *От дарственных до телефонных справочников – путь развития ономастических словарей.* Ономастические словари – это достаточно новый продукт лексикографии в полном и истинном значении этого слова. Однако упорядоченные записи ономастического материала, немного похожие на ономастические словари, появляются в Средние века в средневековом сербском государстве. Так, в рукописи, известной под названием *Дечанске хрисовуље*, которая датируется 1330 годом, записано око-

реконструкцију древног српског именовслова. Именовслов код Срба надаље су попуњавали бројни други ранији и познији средњовековни извори уприличени махом у виду спискова житеља који су имали прагматичну намену – евиденцију особа као носилаца феудалних дажбина или штогод друго. У спису *Катихастарски пописи Београда и околине 1476–1566*. (чији се оригинал данас чува у Цариграду), поред мушких особа (*Алекса, Андрија, Бабић, Баја, Бајан, Бајин*), пописане су и удовице као носиоци кућнога имања (*Браница, Велика, Весела, Вишесав, Владисав*). Овај спис, писан екавицом с грађом из околине Београда, сремског и смедеревског санџака, важан је извор за реконструкцију српског именовслова у средњем веку, посебно мушког, а унеколико и женског.

Наводећи крштена имена у *Српском рјечнику* из 1818. године (*Аврам, Адам, Алекса, Алексије; Ана, Андријана*), Вук Караџић је у предговору оштроумно запазио: „Ова крштена имена Српска, што се налазе у овој књизи, живе и данас у народу Српскоме, по неким мјестима мање, по неким више. По Србији много и више има по Шумадији и доље преко Мораве, него горе преко Колубаре; а по Сријему, по Бачкој, и по Банату, више и има у презименима, него у именима.” Као лексикограф префињене природе, Вук се с оправдањем може означити родоначелником модерне српске ономастичке лексикографије. Вукова топономастичка грађа записана у познијим списима, нпр. у спису *Географичко-Стиаистическо описаније Србије* (штампаном у Даници за 1827. год.), данас чини незаобилазни извор за проучавање топонимије Србије, њеног географског, историјског и етнографског описа. Овамо су евидентирани бројна имена села, међу њима *Часџирна, Дићи, Дрлуца* (нахија Бијоградска), необична

ло 6 000 имен (*Аладин, Аган, Алиоман, Андриш, Андриш, Бабунац, Бајреш*) и фамилиј лудей, којим король Стефан Урош Дечанский дозволио жити на дарованих землях. Эта дарственная в настоящее время считается первым важным крупным источником для реконструкции древнего сербского именовслова. Позже сербский именовслов пополнялся другими многочисленными более ранними и поздними средневековыми источниками, чаще всего в виде списков населения, имевших прагматическое назначение, – учет податного населения или с другими целями. В тексте *Катихастарски попис Београда и околине 1476–1566* (оригинал в настоящее время хранится в Стамбуле), помимо мужчин (*Алекса, Андрија, Бабић, Баја, Бајан, Бајин*), записаны и вдовы как собственники домохозяйств (*Браница, Велика, Весела, Вишеслава, Владисав*). Этот текст написан в экваской произносительной норме, а материал из окрестностей Белграда, сремского и смедеревского санџака является важным источником для реконструкции сербского средневекового именовслова, особенно мужского, но отчасти и женского.

Приводя в словаре *Српски рјечник* 1818 года канонические имена (*Аврам, Адам, Алекса, Алексије; Ана, Андријана*), Вук Караџич в предисловии остроумно замечает: «Эти крестные имена сербские, что находятся в этой книге, живы и по сей день в народе сербском, в иных местах меньше, в иных больше. Много по Србии и еще больше есть по Шумадији и там, за Моравой, чем за Колубарой; а в Среме, в Бачке и в Банате больше в фамилиях, чем в именах». Вук был тонким лексикографом, и его можно совершенно оправданно назвать родоначальником современной сербской ономастической лексикографии. Топономастические материалы Вука, записанные в поздних трудах, например, в труде *Географичко-Стиа-*

по својој творбено-семантичкој структури и веома инспиративна у етимолошком погледу. Идејно и методолошки на овај Вуков спис ослања се Котуровићев *Речник месџа у Краљевини Србији* (Београд, 1892).

Извори с краја XIX века комплетнији су, срећенији и у лексикографском смислу ближи савременим ономастичким речницима. Спис Тихомира Остојића *Срѣска народна имена* (Календар манастирске штампарије за просту 1895. годину), с именима махом словенског порекла (*Бајило, Бајин, Балин, Балић, Балосин, Балотиа, Баља, Баљен, Баљеиша, Баљин, Бан; Бека, Бекица, Бела, Белава, Белана, Белица, Белосава, Белослава*), својеврсно је сведочанство о националном буђењу и почетку општег препорода код Срба. Истовремено, он је показатељ тежњи да се српском именослову дају истинска национална обележја. С краја XIX века је и именослов дат у спису митрополита Михаила *Месеџослов љавославне хришћанске, оџишће и срѣске цркве* (1898): с мушким и женским именима словенског порекла и календарским именима наведеним у мањој мери (*Бајко, Бајо, Балшиа, Баоша, Беладин; Алексија, Бекилка, Белавка, Белица*), „овај именослов је” – како је запазила М. Грковић – „одиграо значајну улогу у формирању речника наших имена у почетку XX века”.

Од именика уприличених за различите потребе (пореске, верске, административне, војне и др.), временом је сазревало гледиште да израда различитих тематски одређених речника пред српском националном културом и науком стоји као преки и веома важан задатак. Тако се заправо ушло у XX век, који карактерише недовољно организован рад углавном стављен у руке појединаца ван правих институционалних оквира.

3. *Рад на ономастичким речницима у XX веку.* Досадашњи штампани томови Речника

џишћеско оџисаније Србије (напечатаном в Данице за 1827 год) в наше время являются обязательным источником для изучения топонимии Сербии, ее географического, исторического и этнографического описания. Здесь зафиксированы многочисленные названия сел, среди них *Часѣрна, Дићи, Дрлуџа* (нахия Белградская), необычные по своей словообразовательно-семантической структуре и весьма вдохновляющие с этимологической точки зрения. Идејно и методологическим на этот труд Вука опирается словарь Котуровича *Речник месџа у Краљевини Србији* (Белград, 1892).

Источники конца XIX века более полные, упорядоченные, и в лексикографическом смысле они ближе к современным ономастическим словарям. Труд Тихомира Остойича *Срѣска народна имена* (Календар манастирске штампарије за просту 1895. годину) с именами, в основном, славянского происхождения (*Бајило, Бајин, Балин, Балић, Балосин, Балотиа, Баља, Баљен, Бан; Бекица, Бела, Белава, Белана, Белица, Белосава, Белослава*) – это своего рода свидетельство национального пробуждения и начала общего возрождения сербов. В то же время это показател стремления придать сербскому именослову истинные национальные черты. Концом XIX века также датируется и именослов, приведенный в труде митрополита Михаила *Месеџослов љавославне хришћанске, оџишће и срѣске цркве* (1898), с мужскими и женскими именами славянского происхождения и, в меньшей степени, календарными именами (*Бајлиа, Бајо, Балшиа, Баоша, Беладин, Алексија, Бекилка, Белавка, Белица*). «Этот именослов, – как отметила М. Гркович, – сыграл важную роль в формировании словаря наших имен в начале XX века».

По мере накопления списков, составленных для различных нужд (налоговых, религиозных, военных, административных, и т.п.) со

САНУ (1–20) и његова грађа (сакупљана од краја XIX до краја XX века) садрже обиље презимена и личних имена. Ако би се ономастичка грађа из наведеног речника засебно приредила – то ипак не би било довољно за целовиту слику нашег именослова. Такво сазнање вероватно је подстакло др Милицу Грковић да се да на претрагу бројних историјских и савремених извора који у некој мери садрже српска лична имена. Резултат њенога рада чини *Речник личних имена код Срба* (Београд, 1977), састављен на основу грађе прибране из 40 историјских извора и савремене грађе сабране из 92 пункта српске етничке територије. То је најпотпуније дело ове природе код нас, речник историјски и савремени у подједнакој мери. Оно је пред нас изнело особен свет именовања, свет имена – лексику надасве занимљиву у језичком, етнолошком, историјском, културолошком и сваком другом погледу. Пажљивим праћењем антропонимијског система изложеног у речнику Милице Грковић могуће је уочити како се заправо померао лексикон имена код Срба, који су фактори (језички и ванјезички) били карактеристични за именовање у средњем веку, шта је обележавало XIX век, шта је типично за XX век, у којој мери се прожимају најстарији и савремени српски именослов и који друштвено-историјски фактори утичу на такве промене. Уз то, *Речник личних имена код Срба* обогаћен је прецизирањем извора, међусобним повезивањем имена и њихових варијантних форми (*Деша*, од Десимир, Десислав итд.; *Душна*, од Душ(а)+на), давањем творбених формула (*Нејоје*, изведено од корена нег + оје) и етимолошких бележака (*Нејроје*, рум. име Negru, лат. piger – црн) – што је усложњавало ионако компликован лексикографски подухват, али га и профилисало у погледу научних и стручних захтева.

временем формиралось мнение, что составление различных тематических словарей – это неотложная и весьма важная задача сербской национальной культуры и науки. Так, на рубеже XX века можно отметить, что работа была недостаточно организована, находилась в руках отдельных лиц, вне настоящих институциональных рамок.

3. *Работа над ономастическими словарями в XX веке.* Напечатанные до настоящего времени тома словаря *Речник САНУ (1–20)* и словарные материалы к нему (собранные с конца XIX века до конца XX века) содержат огромное число фамилий и личных имен. Если бы ономастические материалы из указанного словаря были упорядочены отдельно, все-таки этого было бы недостаточно для полной картины нашего именослова. Понимание этого, по все вероятности, и вдохновило доктора Милицу Гркович на поиск множества исторических и современных источников, которые в том или ином количестве содержат сербские личные имена. Результатом ее труда стал словарь *Речник личних имена код Срба* (Београд, 1977), составленный на основе материалов 40 исторических источников и современных материалов, собранных в 92 населенных пунктах сербской этнической территории. Это у нас наиболее полный труд такого рода, словарь, в равной степени исторический и современный, который представил нам особый мир номинации, мир имен – лексику, чрезвычайно интересную в лингвистическом, этнологическом, историческом, культурологическом и ином смысле. Внимательное изучение антропонимической системы, изложенной в словаре Милицы Гркович, позволяет понять, как, собственно говоря, изменялся лексикон имен у сербов, какие факторы (языковые и экстралингвистические) были характерны для номинации в Средние века, что было

У оквиру широким истраживања Шайкашке (предео у југоисточном делу Бачке) настао је *Речник ѓрезимена Шайкашке* (Нови Сад, 1983), као заједничко дело Гордане Вуковић и Љиљане Недељков. То је први патронимијски речник на подручју српског (српскохрватског) језика. Ауторке га одређују као историјски речник (обухвата презимена Шайкашке из XVIII и XIX века), али у њему добар део презимена несумњиво има савремени карактер (јер осим осипања и премештања становништва, није било других већих узрока који би се одразили на знатније затирање већ постојећих презимена). У речнику је унесено 5.155 презимена (махом из матичних књига), што представља позамашан фонд с обзиром на обим и насељеност области одакле она потичу. Презимена су наведена азбучним редом и пропраћена подацима када су забележена и из којег ужег дела Шайкашке потичу. Као такав, *Речник ѓрезимена Шайкашке* је изузетно важно културно-историјско сведочанство о српском становништву као компактном граничном елементу у средишњем делу данашње Војводине. У обимном предговору презимена Шайкашке с обзиром на видове мотивисаности подељена су у три велике скупине: деантропонимна (презимена од антропонимијских основа), детопонимна (презимена од топонимијских основа) и деапелативна презимена. У предговору се даје и индекс фреквентности (*Појов, Јовановић, Павлов, Букић* – најчесталија су презимена у Шайкашкој), али у *Речнику* претежу сасвим ретка образовања, веома често посведочена једанпут (*Абурић, Аџин, Газимиров, Јеловчанић, Крсић, Ораовски, Панићалејмунов, Шићаровић* итд.). Ако би се слика презимена Шайкашке рефлектовала на цело српско етничко поднебље – ни замислити се не би могло какву су патронимијску грађевину подигли Срби као етничка заједница.

характерно для XIX века, что типично в XX веке, в какой мере имеет место взаимопроникновение древнейшего и современного сербского именослова, и какие социально-исторические факторы влияют на такие изменения. Кроме того, словарь *Речник личних имена код Срба* дополнен уточнением источников, уточнением связей между именами и их вариантными формами (*Деши*, от Десимир, Десислав и т.п.; *Душина* от Душ(а+на), приведением словообразовательных формул (*Нејоје*, от корня нег+оје) этимологическими пометами (*Нејроје*, рум. имя Negru, лат. niger – черный), что усложняло работу над и без того сложным лексикографическим трудом, но и придало ему специальный характер с точки зрения научных и профессиональных требований.

В рамках более широких исследований Шайкашки (местность в юго-восточной части Бачки) был составлен словарь *Речник ѓрезимена Шайкашке* (Нови-Сад, 1983) как совместный труд Горданы Вукович и Лиляны Недељков. Это первый словарь патронимов на территории сербского (српскохорватского) языка. Авторы определяют его как исторический словарь (включены фамилии Шайкашки XVIII–XIX вв.) но значительная часть фамилий в нем, несомненно, носит современный характер (так как кроме рассеяния и перемещения населения не было других более крупных причин, которые бы отразились на существенном искоренении уже существующих фамилий). В словарь включено 5 155 фамилий (преимущественно из книг записей гражданского состояния), что представляет собой весьма обширный фонд с учетом плотности населения области. Фамилии расположены в алфавитном порядке и сопровождаются сведениями о том, когда они зафиксированы, из какого именно района Шайкашки они происходят. Как таковой словарь *Речник ѓрезимена*

Особено место међу ономастичким речницама има дело Велимира Михајловића: *Име њо зайовесџи* (Београд, 1992). Реч је (како то у поднаслову стоји) о императивном ономастикону српскохрватског језика. Уређено као речник, дело *Име њо зайовесџи* далеко је више од тога: то је заправо творбено-семантичка, етимолошка и етнолингвистичка анализа преко 500 двокомпонентних лексичких јединица (презимена, топонима, надимака) с императивом као првим делом сложенице и именицом као њеним другим делом. Почевши од одреднице *Бадивук* до одреднице *Шушибуре*, Михајловић је на основу историјских извора и савремене ономастичке грађе пропраћене бројним паралелама (нпр. уз презиме *Паривода*: *Париводски*, *Париводин*, *Париводић*) разјаснио многа наша загонетна презимена и необично именоване топониме, те показао да овакве форме чине специфичан творбени образац који није својствен само српском (српскохрватском) ономастикону.

С изразом топонимијских речника није се одмакло далеко. Два су главна разлога што су се лексикографски подухвати такве природе (и поред постојања институционалних оквира у новије време) до данас углавном сводили на уже области: **а.** непрегледно море топографских објеката на територији српског језичког поднебља; **б.** мали број стручно оспособљених појединаца који би могли да носе тако обиман и сложен посао. Па ипак, као плод ономастичких истраживања у Србији, повремено се појављују и топонимијски речници или дела која имају карактер таквих речника. У том погледу поменимо студију Звездане Павловић *Хидронимски систем слива Јужне Мораве* (Београд, 1994), која у свом средишњем делу садржи обиман речник хидронима с пропратним напоменама семантичке, творбене и етимолошке природе. Већи део

Шайкашке – искључительно важно культурно-историческое свидетельство о сербском населении как компактном пограничном элементе в центральной части современной Воеводины. В объемном предисловии фамилии Шайкашки по виду мотивированности поделены на три большие группы: деантропонимичные (фамилии, произошедшие от антропонимических основ), детопонимичные (фамилии от топонимических основ) и деапеллятивные фамилии. В предисловии приводится также индекс частотности (*Појов*, *Јовановић*, *Павлов*, *Ђукић* – наиболее часто встречающиеся фамилии в Шайкашке), но в словаре преобладают совсем редкие словоформы, очень часто верифицированные всего один раз (*Абурић*, *Ајин*, *Газимиров*, *Јеловчанић*, *Крсџул*, *Ораовски*, *Панїјалејмунов*, *Шићаровић* и т.п.). Если экстраполировать картину фамилий Шайкашки на всю сербскую этническую территорию, то невозможно даже вообразить, какое патронимическое сооружение воздвигли сербы как этническое сообщество.

Особое место среди ономастических словарей занимает труд Велимира Михайловича *Име њо зайовесџи* (Београд, 1992). Речь идет (как это написано в подзаголовке) о императивном ономастиконе сербскохрватского языка. Составленный как словарь, труд *Име њо зайовесџи* представляет собой нечто большее: это, по сути дела, семантический, этимологический и этнолингвистический анализ более 500 двухкомпонентных лексических единиц (фамилий, топонимов, прозвищ) с императивом как первой частью сложного слова и существительным как второй частью. Начиная от леммы *Бадивук* до леммы *Шушибуре*, на основании исторических источников и современного ономастического материала, сопровождается многочисленными параллелями (например, к фамилии *Паривода*: *Париводски*, *Париводин*,

МИЛИЦА ГРКОВИЋ

РЕЧНИК
ЛИЧНИХ ИМЕНА
КОД СРБА

ВУК КАРАЏИЋ
БЕОГРАД

ВЕЛИМИР МИХАЛЛОВИЋ

ИМЕ ПО ЗАПОВЕСТИ

ИМПЕРАТИВНИ ОНОМАСТИКОН
СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА

НОЛИТ • БЕОГРАД

јући се на фразеологију, могло би се рећи да овде долазе у обзир два таква обрта: „продрта врећа“ и „везана врећа“. Први се односи на човека који прекомерно троши, а други на несналажљивог човека, сметењака. Коначно, можда ова императивна сложеница представља ишчезли апелатив „вуциврећа“ у значењу 'просјак' или 'путујући трговац'?

ВУЦИГРЕДА

У селу Меленцима (Банат) постојао је 1776. године крчмар са надимком *Вуцигреда*, написан погрешно латиничком графицијом *Vuczigleda*.

Од глагола *вући* и именице *греда*. Мотив настанка оваквог облика открио сам случајно пре двадесетак година у Елемиру, суседном селу. Испред куће једног од сељана била је клупа на којој су обично седела по четворица комшија или рођака. Десило се једном да су тако сели по зимском времену, када су сви били топлије одевени и, јасно, нису могли сви сести на клупу, већ само тројица. Тада се договоре да *истегну* клупу за још једно место. Идентичан мотив срећемо у изреци коју је забележио Мехмед бег Капетановић: „Натегни као табаци греду“. (Глагол је дат у императивној форми, а вероватно да треба да буде у перфектној – „натегли“.) Додатно објашњење аутора потпуно се уклапа у банатску причу: „Приповједа се, да су табаци нешто градили, те немајући доста дугачке греде, узеше ону кратку натезати“. Оваквих дирки има много у свим нашим крајевима, али је основна карактеристика та да оне настају у суседном селу или братственој заједници. Мотив је свакако интернационалан, а у руском ономастичком систему забележен је у XVII веку надимак *Тягнибревно*, који је врло сличан нашим примерима.